

A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a fordulat évében

A könyvszakma felszabadulás utáni története talán legizgalmasabb egy esztendejének, 1948-nak eseményeit kíséreljük meg ez alkalommal nyomon követni. Izgalmas esztendő volt annak ellenére, hogy — mint látni fogjuk — a teljes fordulatot még nem hozta meg, azt inkább csak előkészítette. Előljáróban tekintsük át a könyvszakma helyzetét az államosítások küszöbén.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete 1947. augusztus 20-án tartotta 60. évi rendes közgyűlését, amely egyébként az utolsó közgyűlésnek bizonyult. Ez alkalommal az egyesületi tagok létszáma 672 volt; ebből a kiadói szakosztály tagja: 97; a budapesti könyvkereskedői szakosztályé: 334; a vidéki könyvkereskedői szakosztály tagjainak száma: 241.¹

1947-ben 1737 könyv jelent meg 7705 ezer példányban. A kiadott könyvek száma az 1938-ban kiadott könyvek számának 71,2 százaléka, példányszáma 84,1 százaléka. Figyelemre méltó, hogy már az ez évben megjelent könyvek mintegy négyötödét az Egyesület kiadói szakosztálya taglétszámának csupán a fele jelentette meg, magyarul: a kiadók fele már alig vagy egyáltalán nem ad ki új könyvet. Ennél is jobban tükrözi a szakmai koncentrációt az a tény, hogy az 1947-ben napvilágot látott kiadványok kétharmadát mindössze tíz kiadó produkálta. Ezek, az az évben megjelent kiadványaik számának sorrendjében a következők:

1. Szent István-Társulat (227 mű), 2. Szikra (215 mű), 3. Egyetemi Nyomda (168 mű), 4. Franklin Társulat (105 mű), 5. Budapest Irodalmi Intézet (80 mű), 6. Új Idők (78 mű), 7. Dante (75 mű), 8. Népszava (60 mű), 9. Révai és Nyugat (58 mű), 10. Athenaeum (50 mű).²

A magyar könyvkiadás és -kereskedelem, mint történelme során annyiszor, ismét válságban van. 1948 elején a papíros világpiaci árának jelentős emelkedése következményeképpen (a napilapok árát február 1-től az eddigi 40 fillérről 60 fillérré emelték) a könyvkiadók mintegy 23—30 százalékos könyvár-emelést hajtanak végre, így 1948 elején a magyar könyv szinte megfizethetetlenül drága. Amikor az éppen most életbe lépett magánalkalmazotti kollektív szerződés alapján az egy idegen nyelven beszélő, 10 éves szakmai gyakorlattal rendelkező budapesti szortimenter (azaz újonnan megjelent — nem antikvár — könyvekkel foglalkozó könyvesbolti eladó) havi fizetése 680 forint (a vidéki városokban 664 forint), amikor egy tojás ára 70 fillér, egy kiló kenyér ára 1 forint (igaz, jegyre kapható, a napi fejadag 20 deka), egy kiló marhahús

¹ *Corvina* 1947. aug. 22. 2. l.

² Bak János által feldolgozott adatok (kéziratban). A kiadványok száma a könyvek és füzetek együttes számát tartalmazza.

8 forint 40 fillér, akkor Németh László: *Iszony* (Nyugat kiadó) ára 50 forint, Illyés Gyula: *Puszták népe* 6. kiadás (Nyugat kiadó) ára kartonborítóval 34 forint, Steinbeck: *Érik a gyümölcs* 7. kiadás (Új Idők) ára 60 forint, Solohov: *Új barázdát szánt az eke* (Cserépfalvi) ára 48 forint, Mikszáth Kálmán: *A fekete város* (Franklin) ára 50 forint. Nem csodálkozhatunk tehát, a bestsellereket, lektűröket figyelmen kívül hagyva, egy-egy szépirodalmi mű egy év alatt ezer példányban ha vevőre talál, ha az ismeretterjesztő és tudományos művek példányszáma, azaz kelendősége ennél is alacsonyabb, de még a nagy propagandával támogatott népszerű regényekből sem fogy évi átlagban 1500—2000 példánynál több.

A könyvszakma vezetői a lényegét illetően helyesen elemezték a válság okát: a felszabadulás óta eltelt három esztendőben a könyvpiac a régi közönségének jelentős részét elvesztette, az új közönség pedig csak most van születőben. A fő kérdés, ahogy ezt az Egyesület lapjában Oravetz István már a nagy nyomdák államosítását követően írja: hogyan volna lehetséges a magyar könyvkiadást átszervezni, hogy „a demokrácia szellemével telített, a dolgozó nép művelődését és szórakozását szolgáló, általa megvásárolható és őt érdeklő irodalmi termékek jelenjenek meg”.³

*

A vállalatvezetők között, akik 1948. március 25-én a Vasas-székházból elindultak, hogy a száz munkásnál többet foglalkoztató üzemeket állami tulajdonba vegyék, hat vállalatvezetőnek az útja olyan nyomdába vitt, amelyik könyv- (és lap-) kiadói részleggel, egyik-másik nyomtatványraktárral is rendelkezett. De a hat nyomdán kívül két nagy nyomda, az Athenaeum és az Egyetemi Nyomda, ha úgy tetszik a kapitalista állam örökségeként, máris állami tulajdonban van. (Ekkor kaptak új vállalatvezetőt azok a vállalatok is, amelyek már fél éve, a nagybankok államosításával kerültek állami kezelésbe.)

Vegyük most szemügyre e nyolc vállalatot, azokat tehát, amelyek a magyar könyvkiadás és -kereskedelem állami szektoraként a kiépítendő szervezet bázisát jelentik vagy jelenthetik.

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. (VII. Erzsébet krt. 5—7.)

Az Emich Gusztáv által 1842-ben alapított cég 1868-ban vált részvénytársasággá. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekeltiségéhez tartozó vállalatot, mint az ország egyik legnagyobb nyomdai vállalkozását 1939 októberében a Magyar Államkincstár tulajdonába veszi. A vállalat a felszabadulás után a Szakszervezeti Tanács irányítása alatt működik, s az immár hagyományos könyvkiadói tevékenységét újult erővel folytatja: 1946-ban 64, 1947-ben 50 könyvet jelentetett meg. Egy könyvesboltja van, emellett ügynöki apparátust foglalkoztat.

Egyetemi Nyomda (VII. Múzeum körút 6.)

Az 1577-ben Telegdi Miklós nagyprépost által Nagyszombatban alapított nyomdát, amelyet a jezsuita rend feloszlását követően Mária Terézia az egyetemnek ajándékozott, 1777-ben az egyetemmel együtt Budára helyezik. Az egyetem vagyonát, amely ezt követően jelentős királyi föld- és erdőbirtok adományokkal gyarapodott, nevezték Egyetemi Alapnak. Ezt az udvari kamara a helytartótanácsnak adta át kezelésre; 1867 után az Egyetemi Alap felügyeletét a vallás- és közoktatásügyi miniszter látta el. A felszabadulás után az Egyetemi Nyomda változatlanul „az Egyetemi Alap tulajdona a vallás és közoktatásügyi miniszter kezelésében”, ugyancsak folytatja a könyvkiadói tevékenységét, amelynek legfontosabb területe a tankönyvkiadás: a kultuszminiszter megbízásából itt

³ *Corvina* 1948. jún. 18.

adják ki az új, demokratikus tankönyvek zömét. Az Egyetemi Nyomda 1946-ban 104, 1947-ben 168 könyvet, túlnyomórészt tankönyvet jelentetett meg. Nagy forgalmú könyvesboltja van, és szervezi a Magyar Könyvbarátok nevű „könyvklubot”.

„Forrás” Nyomdai Műintézet és Kiadóhivatal Rt. (VII. Dohány u. 12.)

A Tolnai Simon által 1912-ben alapított nyomda és kiadóvállalat 1920 óta működik részvénytársasági szervezetben, 1941-ig Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt. néven. Ekkor veszik át a kormány szervei és átadva a Magyar Népművelők Társasága nevű intézménynek, Forrás néven saját politikájuk szolgálatába állítják. A felszabadulás után, miután Tolnai Simon a deportálásból nem tért vissza, a vállalatot az Elhagyott Javak Kormánybiztossága a Szociáldemokrata Párt kezelésébe adta. Könyvkiadói tevékenysége ezekben az években már jelentéktelen: 1946-ban 7, 1947-ben 3 könyvet adott ki. Egy kis könyvesboltja és ügynöki szervezete működik.

Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda (IV. Egyetem u. 4.)

Alapjául Wigand Ottó 1827-ben Kassáról Pestre telepített könyvesboltja tekinthető. A részvénytársaság 1873-ban Heckenast Gusztáv cégének átvételével alakult meg, és csakhamar az ország vezető könyvkiadója lett. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekkörébe tartozó vállalat a főváros ostromakor igen jelentős anyagi kárt szenvedett, ám a helyreállítás viszonylag gyorsan megtörtént: 1946-ban 64, 1947-ben 105 könyvet jelentetett meg. Érdekeltségi körébe tartozik a Magyar Földrajzi Társasulat Rt. a térképek, atlaszok, földgömbök kiadója.

Hungária Hírlapnyomda Rt. (V. Bajcsy-Zsilinszky út 34.)

A Bródy család tulajdonában levő nyomdát 1923-ban szervezték át részvénytársasággá. Könyvkiadói tevékenysége alapján nem tartozik az ún. nagykiadók kategóriájába: évi átlagban 20–30 irodalmilag értékes művet, főképpen ifjúsági és gyermekkönyveket jelentetett meg. E hagyományokat folytatja a felszabadulást követően is, 1946-ban 16, 1947-ben 20 könyv megjelentetésével. Kisebb létszámú ügynöki apparátust foglalkoztat.

Patria Irodalmi Vállalat és Nyomda Rt. (IX. Üllői út 25.)

A vállalatot 1894-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), továbbá az Országos Erdészeti Egyesület, azaz a nagybirtokosok érdekképviseleti és gazdasági szervei hozták létre. Részvényessé vált később az Országos Hitelintézet, a Gazdák Biztosító Intézete, 1931-ben pedig főrészvényessé a Futura. A vállalat mezőgazdasági szakkönyvek kiadásával is rendszeresen foglalkozott. A részvények tulajdonosai, azaz a részvényeket birtokló szervezetek a felszabadulást követően szétestek, azonban a nyomdavállalat folytatta munkáját. Alig működik azonban a könyvkiadói osztály: 1946-ban 4, 1947-ben ugyancsak 4 könyvet jelentetett meg.

Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. (V. Vadász u. 16.)

Az Eperjesen 1862 óta működő Rosenberg Sámuel könyvárus 1869-ben Rosenberg Testvérek néven nyit Pesten könyvkereskedést. 1880-ban magyarosítja nevét Révai-ra. 1882-től Pestre költözve a cég könyvkiadó tevékenysége egyre jobban kibontakozik, majd országos jelentőségűvé fejlődve, 1895-ben családi részvénytársasággá alakult. A Magyar Általános Hitelbank érdekeltségéhez tartozó vállalat a két világháború között az ország egyik legjelentősebb szépirodalmi kiadója. A felszabadulás után (az 1946 óta leányvállalataként működő Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt.-vel együtt) folytatja működését: 1946-ban 42, 1947-ben 58 könyvet jelentetnek meg. A kiadó nagy létszámú ügynöki apparátust foglalkoztat.

Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó, a Szent István-Társulat Egysített Üzemei Rt. (VIII. Szentkirályi u. 28–30.)

Az 1848-ban Fogarassy Mihály nagyváradi kanonok által kezdeményezett könyvkiadó társulat 1852-ben vette fel a Szent István-Társulat nevet. 1869 óta egyedüli kiadója a katolikus elemi és középiskolai tankönyveknek. A nyomda 1899-ben létesült, a részvénytársasági formát 1904-ben vették fel. 1946-ban 119, 1947-ben 227 könyvet — zömében tankönyvet — jelentetett meg. Budapesti és hat vidéki könyv-papír-írószer-kegyszer boltot üzemeltet.

A száz munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosítását követően az Iparügyi Minisztérium szerveként megalakult iparigazgatóságoknak — így a Nyomdaipari Igazgatóságnak is — feladata egyrészt hatósági szervként az ipari termelés ellenőrzése, másrészt vállalatainak közvetlen irányítása.⁴ És a termelés ezernyi gondjával való törődés mellett saját apparátusukat is most alakítják. Sémák nincsenek, tág tere van az egyéni kezdeményezésnek és Gábor Zoltán, a Nyomdaipari Igazgatóság osztályvezetője az igazgatóság szervezeti felépítésére vonatkozó tervezetét egyenesen Vas Zoltánnak, a Gazdasági Főtanács főtítkárának küldi meg.

A tervezet május 30-án kerül Vas Zoltán kezébe, aki ezt a mondatot:

„A nyomdáról mint termelési szektorról a könyv- és lapkiadók, valamint a nyomtatványraktárak leválasztandók” — bekeretezi és a tervezet sarkába írott alábbi megjegyzéssel küldeti vissza a Nyomdaipari Igazgatósághoz: „Mi a véleményük a bekeretezett szöveggel kapcsolatban. Csak nyomdák legyenek! Vas Z.”⁵

Bár a tervezet visszakerül a Nyomdaipari Igazgatósághoz, útját nem ott folytatja: az alig két hét múlva a két munkáspárt egyesülési kongresszusának eredményeképpen megalakult Magyar Dolgozók Pártja keretében működő Állami Propaganda Bizottság (tagjai: Horváth Márton a *Szabad Nép* felelős szerkesztője, Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár, Orbán László az MDP Országos Propaganda osztályának vezetője és Rosta Endre a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetője) a könyvkiadás irányítására vonatkozó javaslatot terjeszt az MDP Szervező Bizottsága elé. Ezt az SZB augusztus 10-i ülésén tárgyalja és elfogadja, mely szerint az MDP központ keretében a könyvkiadással kapcsolatos tevékenység elvi irányítására Könyvbizottság alakítandó, melynek tagjai: Andics Erzsébet (a Központi Vezetőség tagja, az MDP központi pártiskolájának igazgatója a bizottság vezetője), Barabás Tibor (a Magyar Írók Szövetsége főtítkára), Bóka László (kulturális minisztériumi államtitkár), Kende István (az MDP Országos Propaganda osztály h. vezetője), Keszi Imre (újságíró, a *Szabad Nép* munkatársa), Lukács György (egyetemi tanár), Nemes Dezső (a Szakszervezeti Tanács titkára), Révész Ferenc (a Központi Vezetőség tagja, az MDP Országos Oktatási osztály h. vezetője) és Vértés György (a *Szakszervezeti Közlöny* szerkesztője, a bizottság titkára). A határozat értelmében mivel az államosított kiadók a Nyomdaipari Igazgatóság hatáskörébe tartozó nyomdák keretében működnek, átmeneti megoldásként (vagyis két-három hónapig, amíg a miniszterelnökség szerveként a Könyvhivatal megkezdí működését) a nyomdaipari igazgató mellé könyvkiadói vezetőt kell kinevezni. Feladata: a Könyvbizottság felügyelete mellett az államosított nyomdák kiadói részlegének irányítása, ellenőrzése, azaz annak biztosítása, hogy működésükben a demokratikus irodalompolitika elvei érvényesüljenek; a magánszektor munkájában — a miniszterelnökség sajtóosztályával együtt — az e politikával össze nem egyeztethető könyvek kiadásának megakadályozása; a könyvtárak emelésére irányuló törekvések visszaszorítása; a könyvterjesztés megfelelő kiépítése; végül: az államosított nyomdáról a kiadói részlegek leválasztásának előkészítése.

A határozat azt is rögzíti, hogy a nyomdaipari igazgató mellé kinevezendő könyvkiadói vezető az Iparügyi Minisztérium állományába tartozzék, míg a

⁴ Az 5380/1948. Korm. sz. rendelet.

⁵ Új Magyar Központi Levéltár, Nyomdaipari Igazgatósági iratok. 1948. 1. doboz.

hozzá beosztottak személyi és dologi terheit az államosított könyvkiadók egyetemlegesen viseljék. Az Állami Propaganda Bizottság javaslatára a könyvkiadói vezető személyére Vértés Györgyöt a Szervező Bizottság elfogadta.⁶

Vértés György e munkáját azzal kezdte, hogy augusztus 15-re a Nyomdaipari Igazgatóságra összehívta az államosított Athenaeum, Forrás, Franklin, Hungária és Révai nyomdák kiadói osztályainak vezetőit, és bejelentette: megbízást kapott az Országos Könyvhivatal megszervezésére. A könyvkiadói vezető azonban a Szervező Bizottság által rögzített irányelvekkel ellentétben, minden bizonnyal presztízs okokból, átmenetileg sem épült be a Nyomdaipari Igazgatóság szervezetébe, ehelyett azonnal megkezdte az önálló apparátus kiépítését. Azaz megkezdte a munkatársak szerződötetését úgy, hogy sem helyiség nem állott a hivatal rendelkezésére, sem pénz pl. a munkatársak fizetésére. Csak néhány hónap múlva a Gazdasági Főtanács intézkedésére kaptak egy 14 szobából álló, lakásokból átalakított irodakomplexumot az V. Teleki Pál u. (jelenleg Október 6. u.) 24. számú ház III. emeletén. De bútor sem volt (néhány íróasztalt, széket kölcsön sikerült szerezni), hiányzott a fűtés — igaz, kályha sem volt. Pénz pedig azért nem állt rendelkezésükre, mivel az érvényes rendelkezések szerint az Állami Számvevőség addig semmiféle pénz folyósítását nem engedélyezi, amíg a szerv alakítását elrendelő jogszabály — a Gazdasági Főtanács előterjesztése alapján kormányhatározat — napvilágot nem lát.⁷

Egyelőre azonban a Gazdasági Főtanács szeptember 2-i ülésén megszületett határozat csupán egy tárcaközi bizottság létesítését irányozta elő azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki az állami könyvkiadói szervezet létrehozására egy javaslatot, a határozatban rögzített direktívák alapján.⁸

*

1948. szeptember 2-án, vagyis ugyanazon a napon, amikor a Gazdasági Főtanács e határozatát meghozta, Andics Erzsébet elnöklete alatt megkezdte munkáját az MDP Könyvbizottsága. Az alakuló ülésen részt vett Kállai Gyula, az MDP Értelmiségi osztályának vezetője is.

A Könyvbizottság tudomásul vette a Gazdasági Főtanács által aznap délelőtt elfogadott határozatot, valamint a Könyvhivatal vezető posztjainak betöltésére már megszületett határozatokat, illetve javaslatokat. Állást foglalt emellett abban, hogy a Könyvbizottság forduljon a káderosztályhoz: azokat, akik a könyv területén jól felhasználhatók, ne vigyék el más területre, mivel — a Könyvbizottság értékelése szerint — „a könyvszakmában sem politikailag, sem gazdaságilag képzett és megbízható elemekkel nem rendelkezünk.”

⁶ Az SZB által elfogadott javaslat közvetlen előzményeül — és mintájául — az MDP Rádióbizottsága, ill. Filmbizottsága szolgált. A Könyvbizottság személyi összetételére vonatkozó javaslatot elfogadva, Nemes Dezső bevonását a bizottság munkájába az SZB határozata tartalmazza. Itt említjük meg, hogy Nemes Dezső csupán november 12-ig vett részt e munkában; más munkakörbe helyezését követően a Szakszervezeti Tanács képviselőjében Gács László lett a Könyvbizottság tagja. Egyébként a Könyvbizottság csakhamar kiegészült Kürti Hedviggel, a tapasztalt könyvkereskedelmi szakemberrel (az MDP V. kerület PB munkatársa) és Horváth Zoltánnal (a *Népszava* felelős szerkesztője). Párttörténeti Intézet Archívuma (PI Arch.) 276. f. 2/6—4.

⁷ PI Arch. 276. f. 2/6—24.

⁸ *Gazdasági Főtanácsi Határozatok tára*, 1948/35.

Hogy a könyvkiadókat a nyomdától le kell választani és ezekből önálló kiadóvállalatok kell szervezni — mint jeleztük —, ez az MDP Szervező Bizottsága, majd a Gazdasági Főtanács határozatai alapján eldöntött volt. Legfeljebb arról lehetett vitatkozni, hogy szükség van-e minden egyes kiadói részleg „továbbélésére”, továbbá, helyes-e szakosítani ezeket a kiadókat. A Könyvbizottság ez utóbbi kérdésben úgy foglalt állást, hogy nem kívánatos a szakosítás: az államosított magyar könyvkiadás további fejlődését a tröszt-szerűen összefogott, sajátos, de nem szakosított profillal rendelkező könyvkiadóvállalatok fenntartásában látja.

Az, hogy mely nyomdák kiadói részlegei nem minősülnek a továbbélésre — azaz leválasztásra — alkalmasnak, tulajdonképpen már ekkor eldőlt. A Könyvhivatal ui. a nyolc szóba jöhető nyomda közül csupán ötöt: az Athenaeumot, a Franklint, a Hungáriát, a Révait, majd (miután az Egyetemi Nyomda kiadói részlege külön GF-rendelkezéssel a VKM-től az Országos Könyvhivatal hatáskörébe került) az Egyetemi Nyomdát szólította föl arra, hogy a Nyomdai Igazgatósághoz nyújtsák be az őszi kiadói tervüket.

Hogy a Stephaneum (Szent István-Társulat) nem alkalmas *állami* kiadóként való továbbélésre, ehhez nincsen szükség magyarázatra: Vértess György e kiadóval fel sem vette a kapcsolatot. Némi problémát a Pátria okozott ugyan, hiszen ez adta ki a mezőgazdasági szakkönyveket, de már a Könyvbizottság alakuló ülésén felvetődött: nem lenne-e helyesebb a Pátria kiadói részlegét valamelyik nagy kiadó szervezetébe beépíteni, esetleg a Pátria névnek, amelyet könyveik olvasói, használói megszoktak, megtartásával.

A Könyvbizottság állást foglalt abban is, hogy a Forrásra mint könyvkiadóra nincsen szükség, mivel megfelelő lektorátussal nem rendelkezik, és nincsen olyan kiadói neve, amely fennmaradását a közönség szempontjából szükségessé vagy indokolttá tenné.

Az MDP Könyvbizottságára, illetve a Könyvhivatalra más, egész sor fontos feladat megoldása is várt. A legfontosabbakat ez alkalommal azért is jelezzük, mivel kisebb-nagyobb intenzitással ez időben mindegyik kérdéssel foglalkoztak:

1. az Országos Könyvhivatal és a nem államosított ún. közületi kiadók-terjesztők közötti kapcsolat szabályozása;
2. a magánkiadók és -könyvkereskedők állami irányítási és ellenőrzési módszereinek kidolgozása;
3. a kiadók raktáraiban levő könyvkészletek felülvizsgálata;
4. az állami könyvterjesztő szervezet létrehozása.⁹

*

A Könyvbizottság megalakulásától kezdődően minden héten ülésezett. Mindegyik ülésének napirendjén szerepelt a Könyvhivatal lektorátusának előterjesztése a könyvkiadók által benyújtott, kiadásra javasolt könyvekről, a Könyvhivatal jóváhagyást, elutasítást, esetleg átdolgozást javasoló állásfoglalásával.

Ez időtől kezdve szabályként fogadták el ugyanis, hogy a könyvek kiadásának engedélyezése, amely eddig a miniszterelnökség sajtóosztályának a feladata volt, immár a Könyvbizottság feladata. Pontosabban szólva: for-

⁹ Az MDP Könyvbizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. PI Arch. 276 f. 2/6—29. és Szakszervezetek Központi Levéltára, Gács László 1948. évi iratai.

mailag ugyan a Könyvhivatal lektorátusának bélyegzője nélkül nem volt szabad könyvet kiadni (enélkül a nyomdák el sem fogadhattak kéziratot), viszont a Könyvhivatal engedélyezésére csupán a Könyvbizottság jóváhagyása után kerülhetett sor. Ezt minden érdekelt tudta, ám kifelé, legalábbis elvben, a Könyvbizottság nem szerepelhetett.

Ami most már a szolgálati utat illeti: a könyvkiadók a megjelentetni szándékozott könyvek lektori jelentéseit beküldték a Könyvhivatal lektorátusának; amennyiben a lektorátus úgy ítélte, bekérte a kéziratot is. Ezt a lektorátus kiadta saját (külső) lektorainak, ezek jelentése alapján alakította ki saját véleményét. A Könyvhivatal lektorátusának javaslatait a Könyvbizottság nem vizsgálta felül, azokat szinte kivétel nélkül elfogadta.

A kezdeti időszakban (amikoris összesen 46, már nyomdában levő mű kiadását vagy újrányomását is leállították) sok zavar forrásává vált az a gyakorlat, hogy a Könyvhivatal lektorátusa felülvizsgálta a miniszterelnökség sajtóosztályának engedélyeit. Így fordult elő, hogy a már engedélyezett vagy éppen munkában levő, sőt teljesen elkészült könyvek minősültek kiadásra, terjesztésre alkalmatlannak. E felülvizsgálatot azzal magyarázták, hogy a miniszterelnökség sajtóosztálya az elbírálásnál kizárólag *politikai* szempontot érvényesített (megakadályozta a demokráciaellenes könyvek megjelenését), az *irodalompolitika* követelményeinek érvényesítése (mint pl. a giccek, bárgyú szövegű meséskönyvek, áltudományt tartalmazó „tudományos” könyvek kiadásának megakadályozása) a Könyvhivatal lektorátusának a feladata.

A Könyvhivatal lektorátusának egyébként hivatalosan jóváhagyott szempontjai nem voltak: ez az általános művelődéspolitikai-irodalompolitikai ismeretében, a Könyvbizottság heti értekezleteinek állásfoglalásai alapján alakult, változott.¹⁰

*

A magyar sajtó egész évben napirenden tartja a kérdést, miért drágák a magyar könyvek, s megállapítja: ennek fő oka a túlzottan nagy kiadói és főképpen kereskedelmi haszon. A hatóságok elérkezettnek látták az időt a beavatkozásra: az Országos Árhivatal szeptember 24-én — szeptember 1-i hatállyal —, amikor tehát az Országos Könyvhivatal körvonalai éppen csak kibontakozóban voltak, kiadta a könyvárleszállítási rendelkezését. Ennek lényege: a könyvek fogyasztói árát a kiadók az önköltség 2,3-szeresében állapíthatják meg. (Az eddigi kiadói gyakorlat alapján — eddig ezt hatósági rendelkezés nem szabályozta — ez a szorzószám 3, 4 vagy e két szám közötti érték volt.) A rendelkezés a kereskedelmi rabbat mértékét is megszabta: a szépirodalmi, a tudományos ismeretterjesztő és ifjúsági könyvekből 25%, a szótárak, nyelvkönyvek és szakkönyvek fogyasztói árából 32% engedmény adható. E rendelkezés óta kötelező a könyvön az ár feltüntetése.¹¹

Nagy propagandával napvilágot is látnak — elsőként a Révai Intézetnél — az első, e kalkuláció alapján készített olcsó könyvek A szakma vezetői ettől azonnali hatást, a könyvforgalom erőteljes növekedését várták, ez azonban nem következett be: a könyvszakma válsága tovább tartott, sőt mélyült. És e tényen az sem változtatott, hogy november 19-én végre napvilágot látott

¹⁰ Lukácsy Sándornak az MTA Irodalomtudományi Intézete osztályvezetőjének (a Könyvhivatal lektorátusa volt vezetőjének) szóbeli közlése.

¹¹ *Corvina* 1948. szept. 24. 1. l.

az Országos Könyvhivatal létesítéséről szóló kormányrendelet, mely szerint a miniszterelnök felügyelete alatt működő Országos Könyvhivatal a magyar könyvkiadás és -terjesztés irányító és ellenőrző szerve.¹²

*

Jószierint meg se száradt a tinta azon az aláíráson, amellyel Dinnyés Lajos miniszterelnök az Országos Könyvhivatal létesítését elrendelte, máris megindult egy, a Könyvhivatal eddigi munkáját feltáró vizsgálat. A vizsgáló bizottság (tagjai: Keszi Imre a Szabad Nép munkatársa, a Könyvbizottság tagja; Rosta Endre a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője és Zala Imre a Szikra Könyvkiadó terjesztési főosztályának vezetője) feladata tehát végülis annak a max. 3 hónapos munkának elemzése volt, amikor a Könyvhivatal szervezésének előkészítő munkái folytak, vagyis amikor a Könyvhivatal jogszerűen még nem is működött.

A széleskörű vizsgálat alapján készült jelentés a Könyvhivatal „legális” megalakulását (nov. 19.) megelőző huzavona okát Vértess György közhivatali útvesztőkben való járatlanságának tulajdonítja és annak, hogy tevékenységét az MPD illetékes szerveivel nem koordinálta, így pl. a könyvárakat szabályozó rendelettervezetet sem. A jelentés megállapítja: a Könyvhivatalnak nincsen munkaterve, nem történt meg a munkakörök elhatárolása, a hivatali légkör rossz, fejtelenség, zűrzavar uralkodik, a vezető munkatársak között személyi ellentétek vannak.

A könyvszakma válságának okát elemezve a jelentés megállapítja, hogy a Könyvhivatal létrehozását követő sajtó- és egyéb propaganda következtében a magánkiadás visszahúzódott, a könyvkereskedelemnek, amely ez idő szerint majdnem teljesen magánkézben van, nem vált érdekévé az olcsóbb, azaz az árleszállítási rendelkezés óta megjelent könyvnek a forgalomba hozása. Ellenkezőleg: a régebbi kiadású (azaz beszerzésű) könyvek után annak idején magasabb árengedményt kapott, következésképpen elsősorban ezek eladását szorgalmazta.

Az árleszállítási rendelkezés egyébként azt is tartalmazta, hogy a második és további kiadások ára és az önköltség csökkenése miatt jelentkező különbözetet, mint megtakarítást, az állam elvonja. Ezt az intézkedést az az elképzelés szülte, hogy így az olvasókat „rákényszerítsék” az első kiadás megvásárlására. A vizsgálat megállapítása szerint ez azonban az olvasókat egyáltalán nem befolyásolta: a kiadók, az újabb kiadások megjelentetéséhez fűződő érdekeltségük ilyenformán megszűnvn, nem is igyekeztek az első kiadás után a piac érdeklődését kipuhatolni; ettől kezdődően minden kockázatot az első kiadásra hárítottak. Pedig, ahogy a jelentés ezt tartalmazza: „természetes, hogy semmiféle kiadó semmiféle műre vonatkozólag előre nem tudhatja, hogy miből fog második és további kiadásokat adni.”

A különböző fórumok előtt ez idő tájt már ott voltak a Könyvhivatalnak a könyvterjesztés megszervezésére vonatkozó elképzelései. A vizsgálat értékelése szerint ezek nélkülöznek minden realitást. Elsősorban azért, mivel a jelenleg érvényes könyvárkalkulációba nagykereskedelmi árrést nem építettek be, de azért is, mivel a tervek alapján létesítendő Könyvterjesztő Nemzeti Vállalat nem támaszkodna konkrét terjesztő apparátusra.¹³

¹² *Magyar Közlöny* 1948. nov. 19.

¹³ PI Arch. 276 f. 2/6—19.

A vizsgáló bizottság jelentését az MDP Révai József vezette Agit. Prop. Bizottsága elé terjesztette. A december 14-i ülésen hozott határozat megállapítja, hogy a Könyvhivatal szervezetében pénzügyi téren és gazdasági viszonyaiban a legnagyobb zűrzavar mutatkozik. Ennek egyik oka, hogy a Könyvhivatal nem hajtotta végre a Szervező Bizottság határozatát, amely szerint a Könyvhivatal a Nyomdaipari Igazgatóság egy szerve legyen mindaddig, amíg a nyomdától le nem lesznek választva a kiadók. A Könyvhivatal körül mutatkozó zavarokra az illetékesek figyelmét egyébként maga a Nyomdaipari Igazgatóság is felhívta. Az Agit. Prop. Bizottság határozata súlyos hibának minősítette azt is, hogy e zavarokra a figyelmet nem maga a Könyvhivatal vagy a Könyvbizottság, hanem az Iparügyi Minisztérium szerve gazdasági szempontból hívta föl.

E határozat rögzíti, hogy a lektorálásnál mutatkozó duplicitást, azaz, hogy a Könyvhivatal és a miniszterelnökség sajtóosztálya párhuzamosan működ-jék, meg kell szüntetni: az állami könyvkiadók műveinek lektorálása a Könyvhivatal feladata, a magánkiadók művei lektorálására vonatkozó új döntést egyelőre nem hoztak. Határozat született viszont arra, hogy a nyomdáról a kiadókat lehetőleg december 31-ig le kell választani, és hogy a Könyvhivatal apparátusát meg kell erősíteni. Az Agit. Prop. Bizottság a Könyvhivatallal kapcsolatos kérdések rendezésére egy háromtagú bizottságot (Horváth Márton, Losonczy Géza, Vértés György) hozott létre.¹⁴

*

A Könyvhivatalnak egyik legsürgősebb feladata tehát a közületek tulajdonában levő könyvkiadók-terjesztők programjának és a hozzájuk fűződő kapcsolatoknak, vagyis annak szabályozása volt, hogy irányukban hogyan is jusson kifejezésre az állami irányítás-ellenőrzés.

Lássuk tehát, melyek is voltak ekkor — azaz 1948 végén — az ún. közületi könyvkiadók és -terjesztők.¹⁵

Szakra Könyvkiadó (V., Vörösmarty tér 4.)

Az MKP Központi Vezetősége által Szegeden 1944 novemberében alapított kiadó az egyesülési kongresszus óta az MDP könyvkiadója. Formailag részvénytársasági szervezetben (Szakra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat Nyomdai Rt.), a lényegét illetően a nyomdától, lapkiadástól immár teljesen függetlenül működve, ezidőre az ország legnagyobb könyvkiadója. Az 1947. évi 215 művet követően 1948-ban 321 kiadvánnyal jelentkezett a könyvpiacra: ez utóbbival minden más kiadót megelőzött. Könyvkiadói profilja rendkívül széles, még a mezőgazdasági szakkönyveket, zeneműveket, tankönyveket is magában foglalja. A kiadó 6 budapesti, 60 vidéki könyvesbolttal, kiterjedt ún. pártterjesztői (üzemi könyvbizományosi) hálózattal, továbbá könyvügynöki szervezettel rendelkezik. A központ és a budapesti boltok dolgozóinak létszáma ekkor 209 fő.

Sarló Könyvtermelő és Értékesítő Szövetkezet (VI., Andrássy u. 25.)

A Nemzeti Parasztpárt vezetői által 1945 nyarán Sarló Könyv és Film Termelő és Értékesítő Szövetkezet néven alapított vállalat munkája nem volt számottevő: 1947-ben, és 1948-ban 5—5 kiadvánnyal jelentkezett. A kiadót (amelynek egy könyvesboltja is van egyébként néhány hónapja — 1948 nyarán — Erdei Ferenc az NPP főtitkárának irányítása mellett újjászervezték, mostani nevét is ekkor kapta.

¹⁴ PI Arch. 276 f. 2/6—24.

¹⁵ A Fővárosi Bíróság Cégbírósi irattár dokumentumai alapján. A vállalati létszámra vonatkozó adatok forrása: a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ Budapesti Igazgatósága irattára.

Népszava, a Szakszervezeti Tanács kiadóvállalata (VII., Erzsébet krt. 17.)

A két munkáspárt egyesülését követően a Szociáldemokrata Párt könyvkiadóját (amelyhez egy könyvesbolt is tartozik) a Szakszervezeti Tanács veszi át. A gazdaváltozás zökkenőmentes, sőt a Népszava könyvkiadó, amely 1947-ben — azaz az SZDP könyvkiadójaként — 60 kiadványt jelentetett meg, 1948-ban 76 kiadvánnyal jelentkezik. Az 54 főből álló apparátus nagyobb részét a kereskedelmi részleg (raktár, könyvesbolt, ügynökök) foglalkoztatja.

MSZMT Új Magyar Könyvkiadó (VIII., Bródy Sándor u. 16.)

Az 1945 nyarán a Magyar—Szovjet Művelődési Társaság könyvkiadói osztályaként megalakult kiadó 1948 óta vállalati szervezetben működik: 1947-ben 30, 1948-ban 57 kiadvánnyal jelentkezett. A kiadó dolgozóinak létszáma 32, közülük 8 ügynök.

Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézet (IV., Bárczy István u. 5.)

Az 1945 őszén a székesfőváros polgármestere által alapított intézet könyvkiadói tevékenysége ez idő tájt már kibontakozott: 1947-ben 80, 1948-ban 78 kiadvány látott itt napvilágot. A kiadó dolgozóinak létszáma — egy kis könyvesbolttal — 24 fő.

Kalász Könyvkiadó és Nyomda Rt. (VIII., Szentkirályi u. 47.)

A Magyarországi Tanítók Eötvös Alapja, amelyet 1875-ben Péterfy Sándornak, a magyar tanítóság szervezőjének kezdeményezésére segélyalapként hoztak létre, 1925-ben Kalász Aruforgalmi Rt. néven gazdasági vállalkozást alapított. A Kalász Könyvkiadó Rt. nevet 1929-ben vette fel, majd nyomdával is gyarapodva jelentős tankönyvkiadóvá vált. 1945 óta a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete vállalataként működik, 1948 végén 21 fős létszámmal.

Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat (V., Nádor u. 32.)

A társulat a magyar orvostudomány dualizmuskori újjászervezőjének, az *Orvosi Hetilap* alapítójának Markusovszky Lajosnak kezdeményezésére 1863-ban alakult azzal a céllal, hogy orvosi munkáknak magyar nyelven való kiadásával az orvostudomány működését és terjedését hazánkban előmozdítsa. A társulat 1945 őszétől a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete kiadói osztálya keretében működik: 1947-ben mindössze 2, 1948-ban 6 művet jelentetett meg. A szakszervezet székházában működik az Orvosi Könyvesbolt.

Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete és a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége kiadóhivatal (V., Szalay u. 4.)

Az 1946-ban alakult kiadóhivatal könyvkiadást nem, csupán szaklap és folyóiratkiadást végez, azonban a műszaki szakkönyvek kiadását és Műszaki Könyvesbolt nyitását éppen ez időszakban tervezi. (Az előbbire egyáltalán nem, az utóbbira 1949 nyarán került sor.)

„Horizont” Könyv és Zeneműárúsító Kft. (VII., Vilma királynő út 45.)

Az 1947 áprilisában megalakult kft. — bár az okmányok ezt nem tükrözik — a Szovjetunió könyv-, folyóirat- és kultúrcikk külkereskedelmi vállalatának (közismert rövidítéssel a MEZSKNYIGÁ-nak) magyarországi képviselője, a Szovjetunióban megjelenő könyvek, folyóiratok, napilapok, zeneművek, hanglemezek, bélyegek, plakátok, kép- és szoborprodukciók forgalmazását végezte három budapesti és öt vidéki könyvesbolttal. Rendezett továbbá orosz nyelv-tanfolyamokat is. A dolgozók létszáma: 19 fő + 12 nyelvtanár.

Szakszervezeti Tanács Könyvellátó Kft. (VII., Rákóczi út 10.)

1947 márciusában került sor annak az alapítólevélnek az aláírására, amellyel a Szikra, a Népszava és az Athenaeum, vagyis (mivel — mint jeleztük — az Athenaeumot a Szaktanács kiadójaként tartották ekkor számon) a két munkáspárt és a Szaktanács könyvkiadóinak képviselői a Könyvellátó Kft.-t létrehozták. A Kft. tárgya: könyvterjesztés, az üzemi könyvtárak megszervezése mellett azoknak könyvvel való ellátása. Ezt a munkát, amelyet 1947 júliusában kezdtek meg, most 20 alkalmazottal és mintegy 30 jutalékos üzletszerzővel — ügynökkel — végzik.

Ebben az időszakban a Könyvbizottságnak — mint jeleztük — az volt az álláspontja, hogy a könyvszakma további fejlődésének útja a trösztszerűen összefogott sajátos, de nem szakosított profillal rendelkező kiadóvállalatok fenntartása, következésképpen nem törekedtek arra, hogy az addig kialakult kiadói profilokon változtassanak. A Könyvhivatalt inkább olyan gondok foglalkoztatták, mint a Magyar Szovjet Művelődési Társaság főtítkárának javaslata: az Új Magyar Könyvkiadót változtassák nemzeti vállalattá, magyarán: államosítsák. A javaslatot a kiadó gazdasági természetű gondolai szülték: amikor a kiadó megkapta a szükséges hitelt, a főtítkár a javaslatát visszavonta.

A Kalász Könyvkiadó államosítását viszont a Tankönyvkiadó N. V. létesítésével összefüggésben a Gazdasági Főtanács kezdeményezte. Ez a szak-szervezet vezetőinek heves ellenkezését váltotta ki, és bár a GF ezzel kapcsolatban meghozta a határozatot, a végrehajtásra, azaz a Kalász államosítására (újabb GF határozattal) fél év múlva került sor.

A Szakszervezeti Tanács Könyvellátó ügyében a Könyvbizottság olyan határozatot hozott, hogy a kft. tulajdonjogilag menjen át a Szaktanács birtokába. Ennek végrehajtására nem került sor: a Könyvellátót 1949 májusában a Könyvterjesztő N. V. vette át.

A közületi kiadók tehát, bejelentve, hogy önkéntesen csatlakozni kívánnak a könyvkiadók trösztjéhez, ha nem is zavartalanul, de folytatták működésüket.¹⁶

*

Számot szeretnénk adni azokról az elképzelésekről is, amelyek az állami könyvkereskedelem új szervezetének kialakítására vonatkoztak. E feladat végrehajtását az nehezítette, hogy a kiadói részlegekhez tartozó, immár állami tulajdonban levő könyvraktárakon és könyvesboltokon kívül a könyvkereskedelem nem rendelkezett olyan központi apparátussal, amely magja lehetett volna a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalatnak, a KNV-nek. Igaz, amikor az IBUSZ állami tulajdonba került, egy kis leányvállalatát, az IBUSZ-pavilonokat könyvekkel ellátó és a folyóiratimporthoz lebonyolító Könyvkereskedő Rt.-ot is államosították. Jelentéktelen, kis létszámú apparátussal rendelkezett ugyan, Vértés György mégis erre kívánta alapozni a könyvterjesztés új szervezetét. Ezt tartalmazza az a tervezete is (címe: Feljegyzés a magyar könyvterjesztés kiépítéséről), amelyet az illetékes szervekhez Vértés György eljuttatott és amely szerint a vidéki könyvkereskedelmet az IBUSZ-pavilonok látnák el könyvekkel. E tervezet saját, állami könyvesbolti hálózat kiépítésének lehetőségét vagy szükségességét fel sem veti, a KNV feladatává teszi azonban a könyvtárak és közületek könyvellátását, új propagandamódszerek bevezetését (pl. a könyvárusítás bevezetését a falusi szövetkezeti boltokba, a vidéki mozikba, a traktorállomásokon, az országos vásárokon stb.), a könyvexport és -import lebonyolítását és a tankönyvellátás megszervezését.

¹⁶ Az államosított könyvkiadók trösztjéhez való önkéntes csatlakozás törekvését az az elképzelés szülte, hogy a létesítendő központi szerv trösztként fogja össze a kiadókat. Az államiakat „hivatalból”, a közületi kiadókat pedig akkor, ha csatlakoznak. Mint ismeretes, az Országos Könyvhivatal létesítését elrendelő kormányrendelet hatósági jogkört biztosított a Könyvhivatalnak, a közületi kiadókkal való kapcsolatát ez szabta meg.

Külön gondot okozott már a tervezetés időszakában is a KNV és a Szikra közötti viszony meghatározása. A Könyv hivatal ui. törekedett az államosított kiadók könyveit — a létesítendő KNV útján — az üzemekbe bevinni, ez azonban a Szikra érdekeit sértette. Hiszen a Szikra akkor már meglehetősen jól kiépített üzemi könyvbizományosi hálózattal rendelkezett, és mindent megtett, hogy a saját és ne más kiadók könyvei kerüljenek ott árusításra. Vértess György nem titkolta véleményét: ha az „állami könyvek” bekerülnek az üzembe, a Szikra eddigi összforgalma csökkeni fog. A Szikra mindent megtett azért is, hogy azokban az üzemekben, ahol a bizományosi hálózat még nem volt kiépítve, kizárólag saját ügynökei terjeszthessenek könyvet. A versenyben a Szikra a megszerzett előnyét minden eszközzel, hatalmi eszközökkel is, fönn kívánta tartani. Hosszas tárgyalások eredményeképpen végülis abban sikerült megállapodni, hogy az üzemi könyvterjesztés megszervezése a KNV feladata lesz, úgy azonban, hogy az üzemi könyvszolgálat egyben a Szikra-lerakat funkcióját is betölti.¹⁷

A kiadói részlegeknek a nyomdákról való leválasztására (azaz önálló állami könyvkiadók), valamint a KNV létesítésére azonban 1948 folyamán már nem, hanem csak 1949 első felében került sor.

SÁNDOR VARGA

L'édition et le commerce du livre Hongrois en 1948, l'année du tournant

En Hongrie, c'était en 1948 que le tournant politique est survenu, au cours duquel le pouvoir démocratique populaire s'est évoluée en une dictature du prolétariat. C'est pour cela que la littérature politique appelle 1948 l'année du tournant.

Notre étude poursuit les événements de cette année mouvementée de l'édition et du commerce du livre hongrois. Elle présente la situation du métier du livre au seuil des étatisations, puis elle passe en revue les grandes imprimeries, étatisées le 25 mars 1948, employant plus de cent ouvriers, qui avaient aussi une section d'édition qui pouvaient donc former la base de l'édition du livre étatisée.

Après la fusion des deux partis ouvriers, le Comité du Livre a été créé au dedans du cadre du parti réuni, le Parti des Travailleurs Hongrois, avec la tâche de diriger la réorganisation du métier du livre, puis, un décret du gouvernement a créé le Bureau National du Livre qui était le premier organe d'état à diriger et contrôler le métier du livre.

L'étude présente le travail de ces organes au cours de l'année 1948, les éditeurs publics (les éditeurs fonctionnant dans la propriété des partis, des syndicats et des organisations de masse) et les conceptions qui tâchaient de trouver une issue de cette situation critique du métier du livre.

Mais 1948, l'année du tournant n'a pas amené le tournant définitif dans le métier du livre, elle ne l'a que préparé, parce que, la création des entreprises nouvelles de l'édition et de la propagation du livre et la formation d'une organisation nouvelle n'ont été réalisées qu'au cours de l'année suivante.

¹⁷ PI Arch. 276 f. 2/6—1. és 29.